

مسائل اساسی تعلیم و تربیت

مفهوم تعلیم و تربیت معمولاً در دو معنی خاص و عام و یا محدود و نامحدود بکار برده شده است. در معنی عام تعلیم و تربیت به مجموعه تجارب فرهنگی فرد اطلاق میشود. تجاربی که بلافاصله پس از تولد آغاز و با آخرین بازدم حیات پایان میپذیرند. بر طبق این تعریف هنگامیکه کودک قدم به مدرسه میگذارد دارای «تعلیم و تربیت» است. وی در اثر تماس و برخورد با افراد و اعضاء خانواده، همسالان، و سایر افراد اجتماع، و بر اساس اصل یادگیری، به بسیاری از امور چون سخن گفتن، آداب و رسوم اجتماعی، مهارتهای بدنی و مکانیکی، نوع برخورد با دیگران، کیفیت معاشرت و دوستی، و اموری از این قبیل واقف است و بنابراین با ورود به دروازه مدرسه این سوابق «تربیتی» را به پشت سر نمیگذارد. به عبارت دیگر، تجارب اولیه کودک رفتار وی را در آموزشگاه به شدت تحت نفوذ قرار خواهد داد.

در معنی خاص یا تکنیکی تعلیم و تربیت عبارت از انتقال موارد فرهنگی، علوم و اطلاعات، ارزشهای اخلاقی، و مهارتهای فردی و اجتماعی، از طریق مؤسسات تربیتی چون مدرسه و دانشگاه، به نسل جوان است. در این معنی، تعلیم و تربیت چیزی جز همان مفهوم «مدرسه رفتن»^۲ و یک دوران چندساله را باموقعیت طی کردن نیست حال خواه این دوران در اولین مرحله حیات مدرسه‌ای باشد یا در آخرین مدارج آن که منتهی به اخذ درجات عالی علمی میشود.

هرچند که نظام‌های مختلف تربیتی با توجه به شرایط جوی و جغرافیائی، عوامل فرهنگی و اجتماعی، و امکانات مالی و اقتصادی اجتماع خود با مشکلات و مسائل کاملاً متفاوتی روبرو هستند، اما هر نظام تربیتی از یافتن پاسخ یا پاسخهای مناسبی به سئوالات زیر ناگزیر است:

۱- هدف‌های تعلیم و تربیت چیست و نهادها و سازمان‌های تربیتی چه اصول و غایاتی را باید مورد توجه و تماقب قرار دهند؟

۲- بر فرض که هدف‌های تعلیم و تربیت و مسیر سازمان‌های تربیتی تعیین شد دومین مشکل یا سؤال این خواهد بود که چه تجارب و یا فعالیتهائی موجب تحقق و برآوردن این اصول و یا هدف‌ها میشوند؟ مثلاً اگر یکی از هدف‌ها و غایات تعلیم و تربیت آموختن اصول

1- Education

2- Schooling

دموکراسی باشد آیا این کافی است که معلم در کلاس درس اصول دموکراسی را تشریح و دانش-آموزان را به قبول و اطاعت از این اصول ترغیب و تشویق کند و یا آنکه اوضاع و شرایط و محیط کلاس آنچنان مساعد گردد که کلاس درس در حقیقت خود تمرین دموکراسی باشد؟ و خلاصه چه باید کرد و چه راههایی را باید پیمود که هدفهای تعلیم و تربیت از مرحله فرض و تئوری به آستان عمل و واقعیت درآیند؟

۳- بر فرض که این تجارب و فعالیتها نیز تعیین شدند در این صورت سومین مشکل این خواهد بود که: این تجارب و فعالیتها را چگونه باید سازمان داد و کیفیت ترتیب و توالی آنان چگونه باید باشد؟ مثلاً اگر اطلاع بر سوابق تاریخی يك ملت از جمله هدفهای اساسی تعلیم و تربیت باشد آیا نظم منطقی، و یا تعلیم بر اساس وقوع زمانی حوادث و رویدادها کافی است و یا آنکه نظم روانی ۴ را باید ملحوظ داشت؟ برای نونهالان مخصوصاً کودکان دبستانی معنی زمان حال از زمان گذشته بسیار زیادتر است و بنا بر این نظم مطالب بر اساس وقوع زمانی رویدادها، آنچنان که در نظام آموزشی ما معمول و رایج است، بهیچوجه بامشخصات و مختصات روانی این نوع کودکان سازگار نیست.

۴ - چهارمین و «آخرین» مشکل در قلمرو تعیین وسائل و ابزار سنجش و ارزیابی آگاهی بر کیفیت، درجه، و میزان درک و تحقق هدف های تعلیم و تربیت در نوآموزان - قرار دارد. اگر معنی تعلیم و تربیت، آنچنان که فیلسوفان و دانشمندان چون اسمیت، ستانلی، و شورز ۶ برآیند، چیزی جز تغییر در رفتار، عادات، عقائد، نظرات، و خلاصه شخصیت فرد نباشد مشکل ارزیابی قیافه پیچیده تری بخود خواهد گرفت و اهل فن بویژه دانشمندان فن آموزش و پرورش مجبور به مذاقه کاملتر و امان نظر بیشتری خواهند بود. بر طبق این نظر ابزار و وسائل معمول و متداول کنونی بهیچوجه متناسب ارزیابی هدفهای تازه تعلیم و تربیت نیستند و بنا بر این از رشد و حتی خلق و ابداع وسائل و ابزار تازه جهت اطلاع بر کیفیت و درک و تحقق هدفها و غایات تعلیم و تربیت گزیر و گریزی نیست.

یکی از جهات ممیزه و یا جوه شاخصه تعلیم و تربیت در کشورهای «توسعه یافته» آن است که افراد مسئول به اهمیت و عمق مشکلات مورد ذکر، که اجزاء و عناصر اصلی مسائل اساسی تعلیم و تربیت را تشکیل میدهند، پی برده و در طریق یافتن راهحلهای مناسبی برای آنها کوشش و جدیت فراوانی مبذول داشته و میدارند. فیلسوفان و دانشمندان فن تعلیم و تربیت همگام با زمان و با توجه به واقعیتهای «صادق» اجتماعی و کمک و الهام از نتایج تحقیقات و پژوهشهای عمیق علمی مردم شناسان، جامعه شناسان، اقتصاد دانان، و بویژه روانشناسان هدفهای تازه ای عرضه می کنند و راههای علمی و عملی وصول به آنها را نشان میدهند.

3- Chronological Order

4- Psychological Order

5- Evaluation

6- Smith B.O., Stanley W.O., and Shores, J. H., *Fundamentals of Curriculum Development* Harcourt, Brace and World, Inc. N.Y. 1957.

تعقل، کار و فعالیت مداوم و مستمر، آمادگی جهت تجدید نظر بهنگام اقامه دلیل بر بطلان نظر یا نظرات قبلی، استفاده از تجارب «آزمایش شده» دیگران، و اعتماد و ایمان کامل به اصل «همکاری»^۷ و تبادل نظر نه تنها ضامن پیروزی آنان (دانشمندان فن تعلیم و تربیت) در این کوشش و خدمت «فرهنگی» و تربیتی شده بلکه در زمینه رهبری عالی اجتماعی و از این مهمتر «رهبری عقلانی» بلند پایه ترین موقعیت و مقام را نیز برای آنان تأمین کرده است.

جای بسی تأسف است که این «فعالیت تربیتی» و یا تعقل در زمینه مسائل اساسی تعلیم و تربیت یادشده در فوق، هنوز به صورت علمی در کشور ما، ایران، آغاز نشده و اسفانگیزتر آنکه آثار و شواهدیکه شروع آنرا در آینده نزدیکی نوید دهد نیز وجود ندارد.

حدود چهل سال قبل دکتر عیسی صدیق، در میان متخصصان معاصر تعلیم و تربیت برای اولین دفعه هدفها و غایات تعلیم و تربیت را در نظام و سیستم نوین تربیتی ایران مطرح کرده است. وی، که بحق در دوره جدید باید از پیشقدمان و پیشقراولان تعقل در زمینه مسائل اساسی تعلیم و تربیت محسوب گردد، در کتاب **ایران معاصر و سیستم تربیتی آن**^۸ به تفصیل این هدفها را بر شمرده است. کار دکتر صدیق نمیتوانست کامل و بدون عیب و نقص باشد اما، باستناد نسبی «اصالت» آن میتواندست محرک بسیار ارزنده‌ای جهت فعالیتهای علمی و «تربیتی» دیگران باشد.

تقریباً ده سال بعد دکتر مهدی جلالی شیرازی در رساله دکتری خود، **تعلیم و تربیت در ایران و پیش نهاداتی جهت بهتر کردن آن**، مفهوم مبهم «خوشبختی فرد» را غایت و مقصود تعلیم و تربیت در ایران تلقی میکنند.^۹ خوانندگان محترم باید توجه کنند که:

۱- عرضه چنین مضامین وسیع و نامحدودی بصورت هدف و غایت تعلیم و تربیت بطور کلی فاقد ارزش علمی و عملی هستند مگر آنکه عرضه کننده به صراحت و نقطه به نقطه مشخص کند که مثلاً منظور از «خوشبخت کردن فرد» چه نوع کیفیات و حالات از زندگی فردی و اجتماعی است.

۲- پس از حدود ده سال از آن آغاز نسبی «خوب» نه تنها در میدان و عرصه تعقل در مسائل اساسی تعلیم و تربیت قدمی فراتر نهاده‌ایم بلکه با نهایت تأسف گام‌هایی نیز به عقب برداشته شده است! باید خاطر نشان کرد که این عقب روی و یا سیرقهقرائی در سال ۱۹۵۷

7- Cooperation

8- Sadiq, Isa - Khan, *Modern Persia and Her Educational System*, Bureau of Publication, Teachers College, Columbia University, 1931, pp. 84 - 85.

9- Jalali - Shirazi, Mehdi, *Education in Iran and Some Suggestions for Its Betterment* Unpublished Doctor Dissertation, University of Pittsburgh, 1938, pp. 110 - 113.

به اوج شدت و کمال خود میرسد. در این سال اداره مطالعات و برنامه‌های وزارت آموزش و پرورش (در آن زمان وزارت فرهنگ) یک سند رسمی در مورد هدف‌های تعلیم و تربیت در ایران صادر و در اختیار عموم می‌گذارد^{۱۰} هدف‌های ذکر شده در این سند رسمی دارای هیچگونه «اصالتی» نیستند. این هدف‌ها، البته با کمی تغییر، چیزی جز یک تقلید و اقتباس کودکانه از هدف‌هایی که توسط «کمیته مأمور تجدید نظر در اساس تعلیمات متوسطه» که بسال ۱۹۱۸، در مورد تعلیم و تربیت کشورهای متحده آمریکا، ۱۱ رسماً صدور یافته نمی‌باشند. لازم به تذکر است که مجموعه هدف‌های عرضه شده توسط کمیته مورد ذکر تا زمانیکه اداره محترم مطالعات و برنامه‌های وزارت آموزش و پرورش سند رسمی خود را انتشار داده است بیش از چهار مرتبه دستخوش تغییر و تجدید نظر بوده است^{۱۲} حتی اعلام مطالبی چون «هدف دیگر آنست که متعلمان را برای اجتماع جدید و شرکت فعالانه و مؤثر در زندگی سیاسی تازه و استفاده صحیح از حقوق اجتماعی و کسب اهلیت و شایستگی در تعلق به یک جامعه آزاد و مترقی پرورش دهد و با تقویت عقلی و فکری و پرورش جسمی، آنان را بمیراث تمدن و فرهنگ ایران علاقمند سازد و عواطف و تمایلات عالی و تعادل اخلاقی و معنوی و اعتقاد بیک فلسفه اجتماعی خلاق و مثبت را در آنان ایجاد کند»^{۱۳} نیز نمیتوانند مبشر امیدهایی نو و تازه باشند. زیرا قبل از اعلام مضامین فوق بصورت‌غایات تعلیم و تربیت اولاً باید بدانیم که مثلاً مقصود از پرورش نیروی فکری و عقلی متعلمان چیست^{۱۴} و آیا کسب اهلیت و شایستگی مشتمل بر چه نوع حالات یا کیفیات از زندگی فردی و اجتماعی است. و ثانیاً بخاطر همبستگی هدف و وسیله باید مشخص کنیم که چگونه و از چه طریق و وسیله میتوان بدین هدف‌ها وصول یافت.

دانشمندان فن تعلیم و تربیت ایران باید قبول کنند که تاکنون هیچگونه تحقیق و مطالعه ارزنده و قابل ذکری در زمینه مسائل اساسی تعلیم و تربیت انجام نداده‌اند. تحقیق در مسائل اساسی تعلیم و تربیت، و به ویژه هدف‌ها، باید مسبق به و مبتنی بر «فلسفه اجتماعی»^{۱۵} یک ملت باشد. و تعیین فلسفه اجتماعی یک ملت هنگامی مقدور است که اخلاق، عادات، هنر،

10- The Department of Studies and Programs, «The Purpose of Elementary Education», *Education* 6:45, September, 1957. Teheran, Iran.

11- «Cardinal Principles of Secondary Education.» U. S. Bureau of Education *Bulletin* no. 35, 1918.

12- Gwynn, J.M. *Curriculum Principles and Social Trends*, The Macmillan Company, New York, 1960. P. 358.

۱۳- برنامه عمرانی چهارم کشور، ۱۳۵۱-۱۳۴۷ سازمان برنامه، تهران ۱۳۴۷، صفحات

۲۳۸ - ۲۳۹

۱۴- نگارنده در کتاب تفکر خلاق: هدف‌های تعلیم و تربیت، که هم اکنون توسط دانشگاه پهلوی تحت طبع است، به بررسی و مطالعه این مشکل سعی کرده است.

15- Social Philosophy

مذهب ، ایده‌الها ، طرزحکومت ، راههای وصول به مشکل ، امیدها و آرزوها ، نهادها و سازمان‌ها ، و خلاصه فرهنگ ۱۶ آن مردم در زیر عینک دقیق و ذره‌بینی علما و اهل فن به نحو «اصولی» ۱۷ تجزیه و تحلیل و جهت تصویب‌نهایی بوسیله خود مردم در معرض قضاوت آنان قرار گیرد.

هرچند که توجه به تجزیه و تحلیل فرهنگ به منظور تعیین «فلسفه اجتماعی» مردم ایران در کوشش‌های علمی افرادی چون دکتر جواد وفا ۱۸ ، دکتر علی شریعت‌مداری ۱۹ و دکتر علی اکبر حسینی ۲۰ و احتمالاً دیگران بصراحت بچشم می‌خورد ، اما پیشرفت در این مهم بدون کار دستجمعی و همکاری صادقانه تمام دانشمندان فن تعلیم و تربیت کشور امری غیرمقدور و حتی محال بنظر می‌آید .

اینگونه افراد ، به منظور انجام وظیفه خطیر و رهبری عقلانی اجتماعی ، واداء دین سنکین خود به اجتماع ، باید در راه ایجاد «جامعه علماء تعلیم و تربیت ایران» به عنوان اولین نقطه شروع گام‌های بسیار مؤثر و سریعی بردارند . پس از اعلام موجودیت این «جامعه» اعضاء آن هر چه زودتر بر گرد یکدیگر جمع شوند و ضمن تبادل نظر و تعیین کمیته‌های مخصوص مسائل اساسی تعلیم و تربیت را بررسی و خط‌مشی و مسیر سازمان‌های تربیتی را تعیین کنند . بسم الله این گوی و این میدان !

سرپرست بخش روانشناسی و علوم تربیتی

-
- 16- Culture
 - 17- Systematic
 - 18- Vafa, Javad . *Liberal Nationalism and Educational Policies in Iran* Unpublished Doctor Dissertation, Indiana University, 1956
 - 19- Shariatmadari Ali, *The Professional Preparation of Elementary School Teachers in Iran* Unpublished Doctor Dissertation, The University of Tennessee, 1959
 - 20- Hosseini, Ali Akbar. *Implications for Iranian Education as Derived From the American Reflective Thinking Approach to Teaching* . Unpublished Doctor Dissertation. Indiana University, 1966.